
Dr Paja CINER

PROZIVKA SMRTI NA TAŠMAJDANU

Roden je 1922. godine u Beloj Crkvi, od oca dr Maksa Cinera (Max Zinner), tada advokata u Beloj Crkvi i zatim u Vršcu, i majke Irme, rođene Sigeti (Szigeti).

Od svoje petnaeste godine živi u Beogradu. Bez oca je ostao veoma rano, sa nepunih dvanaest godina, a majka je stradala kao zatočenica logora Sajmište, kod Zemuna.

U Beogradu je kao odličan učenik bio oslobođen polaganja maturalnog ispita po završetku gimnazije, dok je na Mašinskom fakultetu diplomirao posle rata. Osetio je sve strahote rata i progone Jevreja, spasavajući se bekstvom iz Beograda preko Kosova i Albanije do Dalmacije i boravkom u italijanskim logorima, do povratka u zemlju i priključenja Narodnooslobodilačkoj vojsci. Doktorirao je 1977. godine iz oblasti automatizacije. Do 1970. radio je u Vojnotehničkom institutu a potom bio predavač i redovni profesor na Tehničkoj vojnoj akademiji u Zagrebu i fakultetima za strojarstvo i brodogradnju u Zagrebu i Ljubljani, sve do penzionisanja 1983. godine. Bio je veoma angažovan u društvenim i strukovnim organizacijama.

Živi u Beogradu sa suprugom Oliverom, rođenom Janković.

Moja mladost i očekivanja od života naglo su i surovo zaustavljeni izbijanjem rata i trajno obeleženi tragičnim događajima koji su potom usledili. To nije samo moje lično već i tragično kolektivno iskustvo

jevrejskog naroda, iz kojeg je u životu ostao veoma mali broj njegovih pripadnika. I to sa traumama i ožiljcima koje vreme ne može da zaleći.

Moja sećanja na topao porodični život, prekinut očevom smrću i, kasnije, rastankom sa majkom i njenim umorstvom, sežu do ranih dečaćkih dana. Pošto su moji roditelji pre mog rođenja već bili izgubili dvoje dece, veoma su bdeli nad mojim zdravljem koje, s obzirom na moju žgoljavost, i nije bilo na zavidnoj visini. Na časovima gimnastike uvek sam bio poslednji u stroju; ali, po učenju – među prvima. Jedan svet mi se srušio kad je otac umro dva dana pred moj dvanaesti rođendan, iako smo, materijalno, majka i ja ostali obezbeđeni. Imao sam 15 godina kada smo se preselili iz Vršca u Beograd, a ja se upisao u Drugu mušku realnu gimnaziju. Anšlus, Češka kriza, početak rata, bili su presudni događaji da tražim odgovore na mnoga pitanja koja sam postavljao sebi. Raspust posle mature proveo sam u intenzivnom čitanju marksističke literature i povezivanju sa naprednom omladinom.

Numerus clausus, koji me je dočekaao pred vratima Tehničkog fakulteta, bio je još jedna potvrda da sam se pravilno opredelio. Kao odličan đak, bio sam oslobođen mature. Međutim, na fakultet sam primljen na osnovu očevih zasluga i autoriteta. Bio je predsednik Jevrejske opštine u Beloj Crkvi, u jednom mandatu, i više godina Jevrejske opštine u Vršcu. Sa jednakim žarom pratio sam predavanja i vežbe na fakultetu i učestvovao u aktivnostima studentskog pokreta. Kulminacija je bila učešće u demonstracijama protiv potpisivanja pakta sa Osovinom, 26. marta uveče, u Beogradu. Srećom, hapšenje sam uspeo da izbegnem. Te noći je izveden državni udar generala Simovića, a sutradan je ceo Beograd bio na nogama u opštem narodnom veselju, 27. marta.

Bombardovanje Beograda 6. aprila 1941. godine u jutarnjim satima doživeo sam na ulici. Ja i moj najbolji drug, Ivan Singer, uputili smo se prema Ambasadi SSSR da pozdravimo potpisivanje Sovjetsko-jugoslovenskog pakta o nenapadanju. Naime, kasno uveče 5. aprila, jedan kolega skojevac obavestio nas je o navodnom potpisivanju tog pakta i planiranom okupljanju pred Ambasadom.

Sutradan po bombardovanju, napustio sam Beograd zajedno sa Ivanom. Uputili smo se prema Bosni, pretpostavljajući da će odbrana tamo biti organizovana. Sedam dana kasnije, u bombardovanom Sarajevu, nisu nas primili u dobrovoljce, pa smo krenuli dalje prema jugu. Stigli smo u Mostar odakle voz dalje nije išao. Ustaše su osvojile aerodrom. Nastala je opšta bežanija prema Nevesinju. Tu, u Nevesinju, saznali smo za kapitulaciju jugoslovenske vojske. U strahu od ustaških zaseda na putu prema moru, odustali smo od pokušaja da brodom bežimo

iz zemlje i napravili veliku grešku odlukom da se vratimo kući – ja u Beograd, Ivan u Vršac.

Ranjeni i okupirani Beograd dočeka nas je pun straha, pretnji, užasa i očajja, što je i nas zahvatilo. Kolone nemačkih vojnih vozila, nemačke komande po javnim zgradama sa ogromnim svastikama, nemačke vojne patrola po ulicama. Dvojezična obaveštenja i naredenja tipa „...pod pretnjom smrtne kazne naređuje se...“, „...pod pretnjom smrtne kazne zabranjuje se...“, „...smrtna kazna je izvršena nad... Jevreja i komunista... kao odmazda za...“, a kao ukrasni refren celog tog ludila natpisi „für Juden verboten“ – „zabranjeno za Jevreje“. Jedna od mnogih dvojezičnih naredbi zahtevala je, naravno pod pretnjom smrtne kazne, da se svi punoletni Jevreji jave na obavezni prinudni rad najkasnije do 19. aprila 1941. godine.

*MAKS i IRMA, roditelji PAJE CINERA,
oko 1912. godine*

Prvo „radno mesto“ bilo mi je na ruševini jedne zgrade na levoj strani Makenzijeve ulice. Trebalo je iskopati i odstraniti posmrtno ostatke poginulih prilikom bombardovanja. Leševi su već bili u raspadanju. Moja specijalnost je bila dezinfekcija gašenim krečom. Smrad je bio nesnosan. Stao sam da malo udahnem svežeg vazduha na ulici. Dva nemačka vojnika u prolazu, snažnim udarcem nogom otpozadi vratila su me u rupu. Poniženje je bilo gore od smrada. Na Zelenom vencu bomba je napravila vertikalni presek tri sprata kuće koju smo raščišćavali, po tome je pamtim, ostale sam zaboravio. Čistili smo i ulice, pamtim Cvijićevu. Tresli smo i tepihe u dvorskom parku.

Bili smo mladi, odlučni da izdržimo, bodrili se šalama, trpeli poniženja unutrašnjim otporom, maštali o nemogućem. Slobodno vreme koristili smo da se povezujemo u omladinske organizacije, da pratimo događaje i održimo svoju veru u budućnost i pobedu nad zlom.

Kad je počeo rat, imao sam želju da ne poginem prvog dana da bih mogao da vidim kako rat izgleda! Video sam ga i previše, i to za najkraće vreme, na najopipljiviji način! Bombardovanje Sarajeva zateklo je Ivana i mene (u našoj prvoj bežaniji) na livadici u Potekiji, na dvesta metara od pruge koju su gađali avioni. Bombe su zviždale, a jedna je stvarala sve dublji huk, što se završilo zaglušujućem eksplozijom i mrakom. U sledećem trenutku bio sam, kako se meni činilo, a verovatno je tako i bilo, visoko u vazduhu. Sitni ljudi ispod mene su u neredu trčali okolo. „Zar tako izgleda smrt“, pomislio sam i tresnuo u meku zemlju pored Ivana koji je virio ispod gomile zemlje, zatrpan. Nije bila smrt, ali je za dlaku promašila obojicu.

Dvadeset sedmi juli 1941. je moj drugi rodendan, jer sam toga dana bio najbliže smrti. Zasluga za spas pripada meni, to jest mom znanju nemačkog jezika i smeljoj odluci u odsudnom trenutku. Prethodnog dana širila se glasina među Jevrejima, a bez službenog obaveštenja, da će se toga dana održati „apel“, tj. prozivka na Tašmajdanu. Sa tim prozivkama se nikada nije znalo: da li padaš u klopku ako prisustvuješ, ili ako ne prisustvuješ pa te posle hvataju po ulicama. Zbog načina zakazivanja, neslužbeno, u subotu za nedelju, logičan je zaključak bio da je zamka u nedolasku, pa smo svi požurili da se javimo. Prva sumnja da sam pogrešio što sam došao, nastala je kad su nas razvrstali po staležima: daci, učitelji, trgovci itd. Sumnju je pojačala priča da je neki mlađić Jevrejin izvršio sabotažu na nemačkom kamionu. Kad je pred sam početak prebrojavanja glasno pročitano ime Almozlino – da se javi – sve mi je bilo jasno. Čvrsto sam odlučio da ću, ako me prozovu, iskoristiti prvu priliku da pobegnem. Moji izgledi za uspeh bili su pedeset-pedeset odsto, za razliku od sigurne nule pred streljačkim strojem. Stao sam u grupi daka između mog školskog druga Josipa Reksa (Rex) i njegovog mlađeg brata Tibora (obojica su preživeli Holokaust i živeli posle rata u Mađarskoj). Iz naše grupe je izdvojen svaki peti. Prvi Reks je bio četvrti a ja kao peti bio sam izveden dok je agent izdvajao sledeće „pete“. Ja sam za to vreme stajao malo postrance i razgovarao sa jednim učiteljem iz susedne grupe. On je pokušao da me teši, da se sigurno traži određeni broj radnika za neki posao i da nemam razloga za strah. Sećam se da sam mu odgovorio da, nažalost, vrlo dobro znam o čemu se

radi! Tada sam najednom pomislio na moju majku: kakav će to udarac za nju biti!? Onda sam se setio svoje već ranije donete odluke i, kad je agent nas izabrane poveo prema nemačkom komandantu, polako sam zaostajao od grupe i procenjivao situaciju. U to sam čuo: „Fünf ist genug einer ist überflüssig“ (Petoro je dovoljno, jedan je suvišan), na šta sam se smesta okrenuo i brzo vratio među dvojicu braće Reks. Iza sebe sam čuo agenta kako pita „Ko je bio...?“, ali nije završio pitanje. Pretpostavljam da je primetio da sam već otišao, ali da sa sobom ima dovoljan, odnosno zahtevani broj ljudi. Da li je agent slučajno izbrojao jednog više, ili je tome bio razlog moj razgovor sa učiteljem, pitanje je na koje nemam odgovor. Sutradan sam čitao u novinama da je „...kao odmazda... za ... 122 Jevreja i komunista streljano...“

Posle ovog događaja bilo mi je jasno da se radi o borbi za goli život i da ne smem dozvoliti da me ubiju kao ovcu. Nekako u to vreme bio sam primljen u SKOJ (Savez komunističke omladine Jugoslavije). Prijemom je ukazivano veliko poverenje, ali je istovremeno primana i odgovornost. Odmah sam se prijavio za odlazak u partizane, o čemu sam još ranije bio doneo odluku. Prema ranijem dogovoru, grupa se sastala 21. avgusta na železničkoj stanici. Na naše iznenađenje, rukovodilac grupe je izjavio da on ne može da ide zbog napada slepog creva. Predstavio nam je drugaricu, koju smo tada prvi put videli, kao svoga zamenika. Bilo bi to još nekako u redu da nas ona nije iskrcala iz voza u Kijevu umesto u Ripnju, gde je trebalo da nas čeka veza. Odlučili smo da pešice, raznim putevima, po dvojica-trojica odemo do Resnika i tamo hvatamo voz do Ripnja. Međutim, u Ripnju veza nas nije čekala. Da ne bismo na stanici bili upadljivi, sa ruksacima na leđima, otišli smo u obližnji kukuruz da se dogovorimo šta da radimo, a drugarica se vratila u Beograd da uhvati vezu. Na svom putu prošli smo i pored nemačkih vojnika, raspoređenih pored ceste. Pošto je druga polovina naše grupe dolazila popodnevnim vozom, odlučili smo da ih sačekamo i uhvatimo njihovu vezu. Odredili smo da ja i još jedan drug odemo na stanicu i uspostavimo vezu. Pokazalo se da je naša grupa trebalo da bude njihova veza. To je značilo da vezu nemamo, ni mi ni oni. Povelili smo i ovu grupu u naše skrovište istim putem. U toku noći došli smo do zaključka da je najbolje rešenje – vratiti se prvim jutarnjim vozom u Beograd i nanovo uspostaviti vezu. Imali smo sreću da na stanici u Beogradu nije bilo posebne kontrole, što nije bio slučaj za putnike sledećeg voza, koji su bili pretresani. Posle smo saznali da je tih dana bilo nekih provala, pa je i naša veza bila prekinuta.

Ovaj neuspeh me je mnogo pogodio. Osnovno pitanje je bilo: kada će se opet uspostaviti novi kanali za odlazak? Koliko je u međuvremenu novih ljudi ugroženo u većoj meri od mene, da bih opet stigao na red za odlazak? Bio sam opet divljač za odstrel, sa slabim izgledima za ponovni odlazak. Morao sam da se vratim na prinudni rad jer mi je isteklo bolovanje kojim sam prikrivao bekstvo. Racije, hapšenja i streljanja nastavljala su se nesmanjenim intenzitetom. Jedan bliski susret sa hapšenjem, u to vreme doživio sam na Dorćolu, gde sam upao u raciju. Kad sam izašao iz kuće, u kojoj sam bio na nekom dogovoru, video sam nemačke vojnike kako se približavaju sa oba kraja ulice. Nisam smeo da se vratim u kuću, jer bih time ukućane doveo u nepriliku. Spasao me je prazan plac kojeg sam ugledao preko puta kuće, pa sam uspeo da se izvučem iz klopke. Jevreje uhapšene u racijama odvodili su u logor Topovske šupe, koji je navodno bio osnovan za smeštaj Jevreja muškaraca, prinudno dovedenih iz Banata. Međutim, on je brzo prerastao u pravi koncentracioni logor za sve Jevreje. Iz logora su odvožene grupe po stotinak ljudi, navodno na rad, ali oni se sa rada nisu vraćali. Vrlo brzo je svima bilo jasno o čemu se radilo i šta je značilo odvođenje u Topovske šupe: značilo je – istrebljenje!

Jedne subote, krajem oktobra, oko 12 sati, na radnom mestu nama pretpostavljeni nemački podoficir – zvao se Konrad – saopštio je da će u 15 sati, po završenom radnom vremenu, Gestapo doći po nas da nas odvede u Topovske šupe. Zato nas je ranije oslobodio rada da bismo mogli da od kuće donesemo potrebne stvari za odlazak. Logor znači smrt, znao sam, na posao se sigurno neću vratiti! Nisam otišao kući po stvari, nego sam požurio da nadem Ivanovog oca, dr Josifa Singera (on je mene još kao dečaka lečio, jer su se i naši roditelji družili i bili bliski prijatelji). Ivan je tada stanovao kod dr Eškenazija, upravnika Jevrejske bolnice u Beogradu, radi kućne nege. Otišao sam do Ivana. Tamo je kod kuće bila i Vera, naša vršnjakinja i ćerka dr Eškenazija, koja je radila kao bolničarka u Jevrejskoj bolnici. Ona je našla Ivanovog oca a on se konsultovao sa dr Eškenazijem. Zajedno su me proglasili na smrt bolešnim mladićem, koji je nesposoban za rad i kome treba dozvoliti da umre u kući. (Doktor Josif Singer spasao je svoga sina Ivana i mene, ali, nažalost, ostali deo svoje porodice i sebe nije uspeo da spasi. Dr Eškenazi je sa svojom porodicom preživio Holokaust.) Tako je trenutna opasnost koja se nad mene bila nadvila izbegnuta dobrim delo zahvaljujući i srećnoj okolnosti da sam naleteo na izuzetno retku osobu među

Nemcima, koja je u nama Jevrejima videla i ljudska bića i koja nas je upozorila šta nas čeka. Međutim, porazilo me je saznanje da je Gestapo odlučio da sve radno sposobne Jevreje tog dana zatvori u koncentracioni logor. U logor iz kojeg su Jevreji odvoženi na „rad“ bez povratka. Bili smo predviđeni za likvidaciju, i to odmah. Prema tome, treba bežati što pre, jer će možda već sutra biti kasno. Ali – kuda i kako pobeći?

Ja sam planirao bekstvo odlaskom u partizane. Ivan je imao drugačiji pristup – napuštanje zemlje pomoću lažnih isprava. Na crnom tržištu, za velike pare, nudeno je mnogo takvih opcija. Teško je bilo, pod uslovom da se imalo novca, razlikovati poštene ponuđače od varalica koje su, kao predujam, mnogima uzele poslednje pare. Boraveći kod Eškenazijevih, koji su pripremali odlazak, Ivan je imao priliku da upozna mnoge ponude koje su oni razmatrali, pa je stekao dragoceno iskustvo za odabir povoljne ponude.

Dok su prema Jevrejima muškarcima primenjivali sve mere represije, progona u logor i streljanja, njihove žene i decu ostavljali su u stanovima, slobodne i na miru. To je kod žena stvaralo prividno osećanje sigurnosti da se njima ne može i neće dogoditi ništa gore od već uvedenih ograničenja. Toj podloj igri nasledili su i poneki muškarci. Na žalost, naseo je i Ivanov otac, verujući da može, na osnovu visokog nemačkog odlikovanja iz Prvog svetskog rata, isposlovati legalni odlazak za sebe i svoju porodicu. U tu fantastičnu priču bio sam i ja uključen, kao verenik Ivanove sestre Ane. Međutim, on je upao u klopku jedne od mnogih racija, odveden u Topovske šupe i stradao sa ostalima. Poslednji ostatak novca koji je imao sklonjen kod prijatelja, bio je namenio Ivanu za nabavku lažnih isprava i bekstvo u Split, tj. italijansku okupacionu zonu. Bežanje u Mađarsku smatrao je nesigurnim rešenjem, što se kasnije i pokazalo.

Moja draga majka je sav novac koji je do tada uspela da sačuva dala za moje isprave, čvrsto me uveravajući da njoj ne pretila nikakva opasnost ako ostane u Beogradu. Ona se svesno žrtvovala za svoga sina i oboje smo to znali. Mene samo teši činjenica da sam uspeo da joj se javim iz Prištine prema dogovoru, i da je znala da joj žrtva nije bila uzaludna. Mamu sam poslednji put video jednog poslepodneva kod poznanika, dan uoči odlaska, jer noć pred polazak nisam prespavao kod kuće. I posle 60 godina javlja mi se uvek ista slika: jedna prazna prostorija bez nameštaja (uređivao se parket) još za videla, ja sam u sredini sobe, levo od mene jedna bela vrata, poluotvorena, majka stoji u njima, gleda prema meni ali je već u odlasku.

Ja sam imao radnu knjižicu izdatu od berze rada na ime Pavle Šicarević, koju sam dobio preko Saveza komunističke omladine Jugoslavije u toku pripreme za odlazak u partizane. Ivan je imao krštenicu Katoličke crkve na ime Boris Sojka. Naime, vlasnik se koristio drugim prezimenom, stečenim preudajom svoje majke. Tako je nepriznavanje razvoda od strane crkve omogućilo Ivanu sticanje novog identiteta. Ivan je, koristeći svoje stečeno iskustvo kod Eškenazijevih, odabrao najbolje. Zapravo, osim posedovanja samih dokumenata, trebalo je osigurati se od mogućih klopki, imati pratnju na opasnim mestima, dobiti uputstva za ponašanje pre i u toku puta, ukratko – imati na raspolaganju prateću organizaciju.

*BERLA SIGETI, baka po majci
PAJE CINERA, umrla u getu u
Budimpešti 1944. godine*

Dan uoči polaska, moj školski drug Boris Magulac (poginuo je na Sremskom frontu kao partizan) predao je naše kofere u garderobu na železničkoj stanici i doneo mi potvrde kući. Prva opasnost od hvatanja bilo je pojavljivanje na železničkoj stanici. Zbog toga je, pre polaska našeg voza, Bora opet bio na stanici da bi mogao da javi mojoj majci da li smo prebrodili prvu barijeru.

Upoznali smo se i sa našim pratiocem Brankom dogovorili sve pojedinosti, kao i mesto i vreme sastanka blizu stanice, uoči polaska voza. On će kupiti vozne karte, podići naše kofere iz garderobe, ukrcati se sa nama u voz i putovati sa nama koliko bude potrebno. Predaće nas kondukeru

koji će nas u Nišu odvesti u „siguran“ hotel za spavanje. Sledećeg dana nastavljamo sami za Kuršumliju, odnosno Kuršumlijsku banju. Sam dokument je predstavljao „lasciapassare“ (propusnicu), izdatu od italijanske ambasade u Beogradu i potvrđenu od nemačkih okupacionih vlasti, za povratak u Split, gde smo navodno domicilni. U Beogradu smo se, navodno, zatekli kao studenti, na fakultetu, pa se vraćamo kući roditeljima.

Preporučeno nam je da noć uoči polaska ne spavamo kod svoje kuće. Savet smo poslušali. Poznanicima koji su pristali da nas prime na spavanje nije bilo baš svejedno, jer su tokom večeri i cele noći bili veoma uplašeni. Na žalost, mi smo kod njih stigli pred sam policijski čas pa nikuda više nismo mogli da odemo.

Beograd smo napustili 21. novembra 1941. godine u još mračno jutro, uskačući u voz koji je već polazio sa stanice. Naime, naš pratilac je toliko zakasnio da smo obojica već bili očajni, misleći da smo ipak prevareni. Navodno je neko od Brankovih bio bolestan pa je zato zakasnio. Karte je kupio u vozu od konduktera, a platio je i kaznu. U svoj toj jurnjavi Ivan je uspeo da uoči Boru na stanici, tako da smo znali da će naše majke biti obaveštene. Kad danas razmišljam, nisam siguran da Brankovo zakašnjenje nije bilo deo scenarija, da bi se opasno zadržavanje na stanici svelo na najmanju meru. Kad se vagon, koji je pri polasku bio prepun, na usputnim stanicama malo ispraznio, Branko je uspeo da razgovara sa kondukerom i ubrzo posle toga nestao. Na stanici u Nišu službenik na izlazu nas je zaustavio jer nismo imali vozne karte. One su ostale kod Branka. Prestrašeni od mogućih posledica pretresali smo svoje džepove. Tom prilikom sam u džepu od kaputa napipao okrugli metalni predmet – žutu značku obaveznu za Jevreje. Noge mi se presekoše. U taj mah je naišao konduker koji je službeniku objasnio da je on naplatio karte, što je dokazao svojim potpisom. Kad nas je poveo, rekao nam je da će nas odvesti u hotel, kako ga je Branko zamolio. Moguće je, ali nije baš sigurno, da je Branko iz nemara zaboravio da nam da vozne karte. Međutim, na ovaj način je, uz malo našeg straha, omogućeno da konduker, bez ikakvog dogovora sa nama, na neupadljiv način obavi svoj deo zadatka i u Nišu nas odvede u određeni hotel. Popunili smo prijavnice, platili sobu unapred, a večeru su nam dostavili u sobu, da ne bismo morali da se pojavljujemo u restoranu.

U Kuršumlijskoj banji naišli smo na šaroliko društvo, nimalo banjskog izgleda i raspoloženja. Među njima je bila i jedna dobro nam poznata jevrejska porodica iz Vršca. Granica prema italijanskoj okupacionoj zoni bila je privremeno zatvorena. Jedne noći sva naša družina odvedena je u srpsku policijsku stanicu. Stajali smo u redu, prestrašeni, jer je ovo mogao da bude neslavan kraj dobro smišljenog poduhvata. Čujem, pored sebe, razgovor dva žandarma koji su nas dovodili, kako jedan kaže: „Ovaj desni (to sam bio ja) mi liči na Jevreja, ali onaj drugi (Ivan) ne“. Ova policija je, očigledno, ono što je znala ili sumnjala zadržala za sebe jer smo svi dobili „prolazne ocene“.

Ubrzo posle ove provere ponovo je otvorena granica, a mi smo kolima sa konjskom zapregom krenuli. U Podujevu smo prespavali u albanskom prenoćištu, jer je u hotelu bilo za naš ukus previše nemačkih vojnika. Sutradan smo, istim transportom i kočijašem, nastavili put do Prištine, koja je već pripadala italijanskoj okupacionoj zoni. Na graničnom prelazu naša dokumenta sa uspehom su položila ispit. Delimično zahvaljujući i vedroj atmosferi koju smo stvorili svojim pokušajima da se sporazumemo na italijanskom jeziku.

Vedrinu smo poneli sa sobom, ona nas je sve više obuzimala. Zar je moguće da smo stvarno uspeli i pobjegli iz pakla? Pa, svet ne čine samo pretnje, progoni i nasilne smrti! Na svetu postoji i život, jednostavno – ljudski vek za življenje sa svojim radostima i tugama. Bili smo opet mladi, puni radosti, optimizma i vere, radovali smo se životu. Međutim, granica sa paklom je suviše blizu da bismo odustali od svoje prvobitne odluke – more i Split. Za prevoz smo koristili usluge vozača kamiona koji su vozili terete do Skadra. Smrznuti ali razdragani, ležeći na ceradama kamiona, prolazili smo kroz najdivnije planinske predele.

Kad smo, posle planinskih vrleti, stigli u Skadar, dovoljno udaljen od pretećeg pakla, obasjan primorskim suncem, učinilo nam se kao da smo dospeli u mali raj. Ono malo ponetog novca brzo je nestajalo pa smo odlučili da potražimo neki posao. Posao nismo našli, ali je nas našao agent koji nas je odveo pravo kod kvestora (načelnik italijanske policije) i njegovog pomoćnika. Razgovarali smo na francuskom, koji je kvestor tečno govorio. Objasnio je da smo ilegalno ušli u Albaniju jer nemamo albansku vizu. Prihvatio je naša objašnjenja i, nakon što su i on i njegov pomoćnik pregledali naše dokumente, udario na njih albansku vizu i na licu mesta potpisao. Tako smo dobili pravu vizu na lažnim dokumentima. Naša je sreća bila da su oba policajca gledali dokumente odvojeno, tj. svaki je imao samo po jedan pred sobom. Na taj način nisu mogli da primete da su na oba dokumenta brojevi bili nejasni i nečitki. To, međutim, nije promaklo jednom recepcioneru u hotelu u Draču, u koji smo stigli sutradan, radi nastavka putovanja do Splita. U Draču smo saznali da sledeći brod za Split polazi tek za nedelju dana. Da dokoni ljudi koji su ostvarili neočekivani uspeh mogu da naprave najočigledniju glupost, dokazali smo sebi čekajući na polazak broda. Naime, ljubazni kvestor u Skadru nam je, između ostalog, predložio da se obratimo italijanskoj ambasadi u Tirani za novčanu pomoć kako bismo pokrili putne troškove do Splita. Rečeno – učinjeno! Imali smo ludu sreću da službenik, nadležan za to nije bio u ambasadi, pa nam je

njegov saradnik savetovao da ostavimo svoja dokumenta i vratimo se za jedan sat, kada će se pomenuti službenik vratiti. Stanlio i Olio mudro ostaviše svoje dokumente! Nakon što smo na ulici napravili par koraka, shvatili smo da je italijanska ambasada jedino mesto u celoj Albaniji, a možda i na širem prostoru, gde će se sigurno otkriti falsifikat. U panici smo se vratili i uspeali da uzmemo nazad papire, sa izgovorom da nam autobus ranije kreće. Potvrdu za šaljivu uzrečicu „govori srpski da te celi svet razume“ dobili smo u Draču, kad smo za prenoćište pitali čistača cipela na ulici. Pošto albanski i italijanski nismo znali, pitali smo ga na nemačkom, francuskom, engleskom i mađarskom... Kad sam najzad uzviknuo: „Pa kako da baš ništa ne razume“, lepo nas je pogledao i rekao: „Pa što ne govoriš srpski da te razumem!“

Brod je pristao u Split u četiri sata popodne a policijski čas je bio do šest. Srećom, Ivan je imao dobre i drage prijatelje koji su nas odmah i bez oklevanja prihvatili. Zahvaljujući njima i njihovim vezama uspeali smo da se legalizujemo u Splitu i zarađujemo za svakodnevni život. No, „idila“ nije dugo trajala: u julu 1942. uhapšeni smo prilikom jedne racije. Uhapšene Jevreje do tada su obično konfinirali u Italiju. U nadi da će i sa nama tako postupiti, otkrili smo svoj pravi identitet. Prevarili smo se, jer su nas strpali u koncentracioni logor Scipione di Salsomaggiore, u provinciji Parma. U julu 1943. ceo logor je premešten u koncentracioni logor Ferramonti di Tarsia, u provinciji Cosenza. Logor se praktično raspao nakon iskrcavanja britanske VIII armije u južnoj Italiji, 3. septembra 1943. godine. Mi smo logor napustili 5. septembra sa grupom logoraša koji su se opredelili za povratak u Jugoslaviju i stupanje u Narodno-oslobodilačku vojsku Jugoslavije.

U Bariju se tada formirala Prva prekomorska brigada Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, u koju smo odmah stupili. Bio sam zamjenik komesara II čete II bataljona brigade, kada smo se 2. decembra 1943. godine, pre podne, ukrkali na naš brod „Bakar“ kako bismo se noću prevezli u Jugoslaviju. U zimsko veče našao sam na gornjoj palubi topli ležaj pored otvora strojarnice. Gledaš zvezdano nebo i čuješ zvuk aviona, vraćaju se „naši“ sa bombardovanja, mislim u sebi, jer nikakve uzbune nije bilo. Kad su pale prve bombe i nebo se obojilo u crveno, oglasila se i uzbuna. Iza „naših“ leteli su „njihovi“, i tom prevarom uspeali da naprave pakao u luci punoj brodova. Vidim da je vrag odneo šalu pa se sklonim na donju palubu. Tamo gde sam ležao pao je ogroman komad čelika. „Jude“ im je opet umakao!

Sa „Bakra“ smo se iskrcali u Starigradu, na Hvaru. Nekada prognojena zver vraća se u svoju zemlju, ali sa oružjem i u redovima oslobodilačke armije. Iz Starigrada jedinica se prebacuje u Grohote na Šolti, odakle će izvršiti desant na kopno. Međutim, u toku samog izvršavanja zadatka preusmerena su plovila ka Braču, jer je neprijatelj ugrozio mesto iskrcavanja. U Nerežišću na Braču, dobio sam jak napad malarije, što sam primio kao uspomenu na boravak u močvarnom kraju Ferramontija. Sa Brača plovimo za Vis gde ja završim u bolnici u Komiži, a zatim u Podhumlju. U pauzama bolesti bio sam prevodilac jednoj britanskoj hirurškoj ekipi, dodeljenoj našoj vojsci. Po ozdravljenju prelazim u ured za vezu sa Saveznicima Komande mornarice u oslobođenom Splitu.

Po završetku rata tražio sam demobilizaciju radi nastavka studija tehnike. Umesto toga upućen sam, decembra 1945, na rad u Vojnu misiju FNRJ u Nemačkoj, u Sekciju za reparacije u Britanskoj zoni. Bio sam sekretar a zatim pomoćnik šefa Sekcije, do kraja 1948. godine, kada sam na moju ponovljenu molbu vraćen u Beograd. Na Mašinskom fakultetu u Beogradu, kao aktivni oficir, najpre sam studirao kao vanredan a zatim kao redovan student. Diplomirao sam 1954. godine. U Vojnotehničkom institutu u Beogradu radio sam do 1970. godine na razvoju hidrauličkih sistema za mehanizaciju i automatsko upravljanje. Bio sam na specijalizaciji u Francuskoj i SAD. Na Tehničkoj vojnoj akademiji u Zagrebu, kao redovni profesor i načelnik Katedre automatskog upravljanja, predavao sam predmete „Hidraulički i pneumatski uređaji“, „Automatsko upravljanje“ i „Mašinski elementi automatike“. Doktorirao sam 1977. godine iz oblasti automatizacije. Predmete iz iste oblasti predavao sam na redovnim i postdiplomskim studijama na Fakultetu strojarstva i brodogradnje u Zagrebu i Fakultetu za strojarstvo u Ljubljani.

Penzionisan sam 1983. godine u činu pukovnika, a nastavu sam držao kao spoljni saradnik. Bio sam predsednik Odbora za stručne konferencije Jugoslovenskog saveza za elektroniku, telekomunikacije, automatizaciju i nuklearnu tehniku (ETAN) od 1967. do 1981. godine, a od tada do raspada Jugoslavije član predsedništva i, u jednom mandatu, predsednik tog saveza.

Moja supruga Olivera, rođena Janković, moju samoću pretvorila mi je u topli dom.